

Reijer J. de Vries

De landelijke ontmoetingsdag van Kerken met Stip op 1 april 2017 in Apeldoorn had als thema: 'verbinding maken met de doelgroep'. De focus lag daarbij op de vraag hoe je dat als vrijwilliger op individueel niveau doet. Die verbinding vormt de basis voor de kerkelijke nazorg. Daarnaast is van belang hoe geloofsgemeenschappen de verbinding met de doelgroep kunnen versterken bij de nazorg aan mensen met een detentie-ervaring. Op die bredere vraag op mesoniveau is mijn onderzoek bij het Centrum voor Justitiepastoraat (CJP) gericht, onder de titel 'Religieus geïnspireerde nazorg aan ex-gedetineerden'. De vraag naar verbinding op het individuele niveau is overigens een onderdeel daarvan. Tijdens de ontmoetingsdag heb ik een tussentijdse balans opgemaakt van wat ons onderzoek de afgelopen jaren aan kennis heeft opgeleverd.

Het onderzoek bevestigt de wetenschap en de ervaring dat geloofsgemeenschappen in Nederland een belangrijke rol spelen als het gaat om verbinding maken met gedetineerden en ex-gedetineerden. De 80 kerken met stip zijn daarvan niet alleen een voorbeeld, maar ook voortrekkers. De verbinding wordt voor een belangrijk deel gemaakt in de gevangenis. Dat gebeurt via de bijdrage van vrijwilligers die op verschillende manieren aanwezig zijn bij en voor de gedetineerden. Het gebeurt ook op structureel niveau door de betrokkenheid van plaatselijke kerken en parochies, bijvoorbeeld door financiële bijdragen, medewerking van koren, het geven van bloemen en zo meer. Kerken met stip willen die verbinding ook na de vrijlating onderhouden of opnieuw maken. Daarbij worden bijzondere ontmoetingen gerealiseerd. Sinds de aanstelling bij de landelijke Projectgroep Kerken met Stip van een coördinator in de persoon van Hendrine Verkade in 2015 is het tot stand brengen van koppelingen tussen ex-gedetineerden en kerken het laatste jaar aantoonbaar verbeterd.

Wat echter ook aandacht vraagt is de manier van kerkzijn van de lokale geloofsgemeenschap als geheel. Het onderzoek laat zien dat daarin verbeteringen mogelijk zijn die de verbinding met mensen met een detentie-ervaring kunnen versterken. Op basis van een tussenbalans van de onderzoeksresultaten van het onderzoeksproject van het CJP blijken drie thema's centraal te staan: hoe is de gemeente een inclusieve, spirituele en lerende kerk? In het vervolg zal ik deze drie thema's uitwerken en laten zien op welke manieren de verbinding versterkt kan worden; ik sluit af met een conclusie.

1. *Hoe inclusief?*

Als een kerkelijke gemeente in de nazorg aan mensen met een detentie-ervaring verbinding met hen wil maken, is een eerste voorwaarde dat zij zich verbonden kunnen voelen met andere mensen in die geloofsgemeenschap. Nu is zich verbinden een relationeel gebeuren en moet dus van twee kanten komen. Aan de kant van de mensen met detentie-ervaring kan dat inhouden dat hun psychische of sociale problematiek, als gevolg van hun biografie en van de effecten van de detentie, een belemmering kunnen vormen om verbinding te voelen, toe te laten of te communiceren. Jan Eerbeek heeft er steeds weer aandacht voor gevraagd dat in de nazorg rekening gehouden moet worden met de meervoudige problematiek waarmee veel (ex-)gedetineerden te strijden hebben en dat dit de terugkeer in de samenleving voor henzelf tot een grote opgave maakt.

¹ De geannoteerde versie van deze bijdrage is opgenomen in de bundel van het Centrum voor Justitiepastoraat: Theo W.A. de Wit, Reijer J. de Vries en Niels den Toom (red.), *Niet storen? Geestelijke verzorging in Borderline Times* (Tilburg/Amsterdam, 2017) onder de titel 'Samenleven in geschonken vrijheid'.

Hier gaat het echter om de rol die de geloofsgemeenschap speelt. Voor iemand met een detentie-ervaring is daarbij de eerste indruk heel belangrijk. Een houding en gedrag van gastvrijheid is daarbij cruciaal: ben je welkom in dit huis, in deze gemeenschap van mensen? De basis daarvoor is de tussenmenselijke ontmoeting: word je gezien, word je aangesproken? Word je daarin erkend in wie en hoe je bent, mag je er zijn? Of met de woorden van Annelies van Heijst: zien ze je staan? Daarmee wijst Van Heijst op het belang van erkenning voor onderlinge verbondenheid. Mensen zijn op elkaar aangewezen, ze bestaan in elkaars ogen. Gelet op de zojuist genoemde complexe problematiek waarmee veel mensen met detentie-ervaring te maken hebben, kan hun 'hulpafhankelijkheid' hen extra gevoelig maken voor de dynamiek van erkenning en miskenning in het sociale verkeer. Op dit punt laat het onderzoek van het CJP tot nu toe zien dat vooral drie factoren een rol spelen: de sociale samenstelling van de geloofsgemeenschap, de houding en de taal, en hoe lerend de kerk is. Ik ga hier in op de eerste twee punten, van de derde maak ik een afzonderlijk punt.

Allereerst speelt de sociale samenstelling van de geloofsgemeenschap een belangrijke rol, omdat die vanwege het fysieke, visuele karakter bepalend is voor de eerste indruk die de ex-gedetineerde krijgt als hij of zij letterlijk en figuurlijk 'over de drempel' komt. In de gevangenis heeft de gedetineerde een geloofsgemeenschap meegemaakt tijdens de kerkdiensten die vaak wisselde en gekenmerkt werd door heel diverse culturele en spirituele achtergronden. Als hij (soms zij) eenmaal buiten is en een kerk zoekt om een kerkdienst bij te wonen, dan neemt hij deze ervaring van diversiteit mee. Zo kijkt hij naar de (sociale) samenstelling van de geloofsgemeenschap. Vooral de zichtbare aspecten als de kleur van de huid (ras) en de haren (leeftijd), kleding en gedrag (sociaaleconomische status) en de verhouding tussen mannen en vrouwen (gender) spelen daarbij een rol. Ons onderzoek naar het functioneren van protestantse kerken met stip illustreert dat de kans dat ex-gedetineerden zich thuis voelen in een meer gemengd samengestelde gemeente groter is dan in een eenzijdig samengestelde gemeente.

Jan Eerbeek noemt de diversiteit van de kerkgangers als een van de factoren die een kerk aantrekkelijker maakt. De vraag aan kerken met stip is dus: is er in jullie situatie sprake van een eenzijdige of een gemengde samenstelling? Op dit punt kunnen plaatselijke kerken eenvoudig een zelftest doen: wat zijn de kenmerken van de gemeenteleden, welke mensen zitten 's zondags in de kerk? Voor deze zelftest moet vooral gelet worden op de kenmerken waarop gedetineerden zich gemiddeld onderscheiden. Deze 'gelaatstreken' kunnen helpen bij de bewustwording van het eigen 'gezicht' van de gemeente. Te denken valt aan sociaal-culturele kenmerken. Gender: in de gevangenis is de verhouding man-vrouw 92-8%. Leeftijdverhouding: twee-derde is tussen 18-39 jaar. Herkomst: 35% heeft een migrantenachtergrond. Gezondheid: ongeveer twee-derde heeft psychiatrische symptomen, 60% is verslaafd, geschat wordt dat 15-25 % een licht verstandelijke handicap heeft. Voor de zelftest gaat een geloofsgemeenschap na hoe de verhoudingen op deze kenmerken onder de kerkgangers op zondagmorgen zijn. Sociaaleconomische kenmerken zijn ook van belang. Bij het verlaten van de gevangenis heeft ongeveer 60% schulden. Ongeveer 80% is na drie maanden nog werkloos en bijna de helft heeft een uitkering als belangrijkste inkomensbron. Ongeveer 20% is dakloos, terwijl velen slapen in een opvanghuis of bij vrienden. Hoe valt de zelftest van de geloofsgemeenschap hier uit? De kans is groot dat in veel kerken met een eenzijdige samenstelling iemand met detentie-ervaring op het eerste 'gezicht' de indruk krijgt daar niet thuis te horen.

In de tweede plaats zijn houding en taal van invloed op de inclusiviteit van een gemeenschap. Andries Baart heeft in zijn presentie-onderzoek het onderscheid gemaakt tussen de A-wereld (van de geprivilegieerden) en de B-wereld (van de onder-geprivilegieerden). Beslissend is de vraag of er

sprake is van eenrichtingsverkeer of van wederkerigheid tussen beide werelden. De wederkerigheid is merkbaar in de taal die wordt gesproken en de duidingen die daarin van de wereld worden gegeven. Mijn onderzoek in 2013 naar protestantse kerken met stip liet zien dat het in bijna alle gevallen om eenrichtingsverkeer gaat: van de A-wereld van de kerk wordt een aanbod gedaan richting de B-wereld van de ex-gedetineerde, zonder dat hun taal en duiding de geloofsgemeenschap verandert. Inmiddels is daarin beweging gekomen. Kerken met Stip benadrukt sinds het Beleidsplan *Gewoon doen* in 2016 het belang van vraaggericht werken. Dat houdt in dat geloofsgemeenschappen moeten aansluiten bij de behoeften van de ex-gedetineerden en dus maatwerk dienen te leveren. Daarvoor is nodig dat niet alleen de vrijwilligers, maar ook de gemeenteleden van een Kerk met Stip een passend beeld hebben van die behoeften en verwachtingen. Een mogelijkheid daartoe is het gebruik van laagdrempelige teksten in de liederen tijdens de kerkdienst.

2. *Hoe spiritueel?*

Veel gedetineerden ervaren in de gevangenis de waarde van godsdienstige vormen en rituelen en van de taal en de inhoud van het geloof. In de gevangenis komen gedetineerden veelal voor het eerst of na lange tijd weer in aanraking met kerk en geloof en velen waarderen dat positief. Het aantal kerkgangers is in de gevangenis ongeveer twee keer zo groot als daarbuiten. De justitiepastor is in persoon de vertegenwoordig(st)er van dit geloof en de vormgeving daarvan.

Een aspect van het belang van religie is het narratief van bevrijding en bekering, dat gevangenen kan ondersteunen in het voornemen om hun leven te veranderen. In dit narratief spelen bijbelverhalen en geloofsthema's een dragende rol. In het kader van herstelgericht pastoraat komen gevangenen daarmee in aanraking via de pastorale contacten met de justitiepastor of vrijwilligers, in de kerkdiensten en in de groepsbijeenkomsten, maar ook door individueel gebed en bijbellezen. Preken, Bijbel en liederen dragen woorden, thema's en interpretatieschema's aan om de eigen ervaringen in een nieuw jasje te steken, een nieuw habijt, dat de nieuwe habitus en het gedrag verder helpt vorm geven. Gelovigen die in persoon dit geloof leven spelen voor (ex-)gedetineerden een centrale rol als vertrouwenspersoon, bevestigend en corrigerend.

Thema's die voor gedetineerden in dit nieuwe narratief een belangrijke rol spelen zijn schuld en vergeving, verzoening, het beeld van Jezus als degene die door zijn lijden en sterven onze zonden en schuld verzoent, de genade die ons aanvaardt zoals we zijn. Lieder die daarvan zingen, liefst met een ritme, toon, muzikale begeleiding die inwerkt op de emotie, zijn geliefd. Het onderzoek tot nu toe laat zien dat er wat betreft deze aspecten van preek en liturgie een verschil is tussen de kerkdiensten in de gevangenis en in de kerk buiten. De rol van de voorganger is in de kerk buiten afstandelijker, diens taal en de inhoud van de preken en gebeden is (heel) anders, de liederen zijn qua muziek, begeleiding en taalgebruik traditioneler, moeilijker en minder appellerend aan het gevoel. Bovendien is er minder aandacht voor symbolen en zijn de rituelen collectiever. Er worden geen kaarsjes aangestoken tijdens de voorbeden, om een voorbeeld te noemen, terwijl dit lichtritueel vanwege de symbooltaal van het licht voor veel gedetineerden juist zo belangrijk is. Het is een soort gebed.

Kortom: de spiritualiteit in menige geloofsgemeenschap vergt van mensen met een detentie-ervaring een groot aanpassingsvermogen. Hierbij moeten we wel opmerken dat er op dit punt van liturgische vormgeving en inhoud van de prediking en liederen een grote verscheidenheid bestaat tussen de diverse denominaties van de kerken met stip in Nederland. In de ene geloofsgemeenschap lukt het beter ex-gedetineerden bij de kerkdienst te betrekken dan in de andere. Nader onderzoek is nodig om deze verschillen te inventariseren en een nauwkeuriger beeld te krijgen welke factoren bijdragen

aan het bevorderen van de aansluiting.

Niet alleen de spiritualiteit op zondag, ook die van doordeweeks is hier van belang. Het gaat dan om het versterken van de verbinding tussen sociale presentie en religieuze beleving. Uit onderzoek blijkt dat ex-gedetineerden langer verbonden blijven met een geloofsgemeenschap wanneer zij hun geloof met anderen kunnen delen. Op die manier ervaren zij dat ze erbij horen en in het praktiseren van het geloof wordt hun nieuwe identiteit gevoed. Het delen van het geloof is dus een basis voor belonging. Juist omdat gedetineerden als ze vrij komen vaak nergens meer bij horen en als enkelingen leven tussen velen, is een *sense of belonging* voor hen waardevol.

Ons onderzoek laat evenwel zien dat in de nazorg door geloofsgemeenschappen vrijwilligers veelal weinig of geen uiting geven aan de religieuze beleving die hen beweegt om sociaal en diaconaal present te zijn. In de nazorg staat de diaconale hulp centraal en dit werk blijkt begrijpelijkerwijs te voorzien in belangrijke materiële en sociale levensbehoeften van mensen met een detentie-ervaring. Tegelijk suggereert ons onderzoek dat geloof, God en zingeving zelden ter sprake komen. Een indicatie daarvoor is dat vrijwilligers in een protestantse Kerk met Stip over de motivatie voor en de inhoud van hun werk in seculiere taal spreken en religieuze taal bewust vermijden. Een van de redenen die ze noemen is de huiver om te evangeliseren ('zieltjes winnen'). Daarbij komt dat negatieve ervaringen met religie of met religieuze vertegenwoordigers in het leven van ex-gedetineerden het contact met hen kunnen bemoeilijken of belemmeren. Bovendien kunnen religieuze thema's leiden tot uitzichtloze discussies. Naast deze huiver voor de negatieve effecten van religieus taalgebruik noemen de vrijwilligers in ons onderzoek ook de kerk-politieke context van hun werk waarbij het bestuur om politieke redenen de binding met de kerk beperkt. Daarbij speelt de subsidie-afhankelijkheid een rol en ook dat is een reden voor seculier taalgebruik.

Hoe terecht en begrijpelijk deze overwegingen en contextuele factoren vanuit het perspectief van de vrijwilliger ook zijn, ze houden onvoldoende rekening met de existentiële vragen en de zingevende en spirituele behoeften die bij mensen met detentie-ervaring leven. Door aan te sluiten bij deze vragen en behoeften op het gebied van de spiritualiteit kunnen kerken met stip de verbinding met ex-gedetineerden versterken. Deze aandacht voor de spiritualiteit dient wel gepaard te gaan met erkenning van de dubbele rol die religie speelt: zij kan herstel bevorderen, maar ook intolerantie. Religie kan bevrijden, maar ook psychische aandoeningen verhullen of bevestigen.

3. *Hoe lerend?*

Zowel voor de inclusiviteit als voor de spiritualiteit is de vraag van belang hoe lerend de geloofsgemeenschap is. In ons onderzoek blijkt dit leren plaats te vinden in de verbindingen tussen de verschillende betrokkenen bij de (na)zorg. De onderlinge communicatie lijkt daarin een belangrijke rol te spelen. Wat betreft de verbindingen zien we dat er drie soorten relaties onderscheiden kunnen worden, op verschillende niveaus. Ik duid die relaties aan als verbinding *met* (de gevangenen), *binnen* (de geloofsgemeenschap) en *tussen* (de betrokkenen bij de nazorg). Het eerste punt betreft het zelfbeeld van de lokale kerkelijke gemeente of parochie, de kerkvisie. Het tweede gaat over de contacten en communicatie binnen de kerk met stip. Het derde punt vraagt aandacht voor de verbindingen tussen de verschillende partijen die in het nazorgnetwerk een rol spelen.

a. Het leerproces begint in de geloofsgemeenschap zelf rond de vraag naar haar zelfverstaan. Jaap Furet heeft, in aansluiting bij de bijbeltekst in Hebrëen 13:3, dit leerproces getypeerd als het leren 'de gevangenen te gedenken als medegevangenen'. Omdat de kerk haar bestaan te danken heeft aan de God die haar zonder voorbehoud aanvaardt, daarom is de kerk de gemeenschap van de volstreekte aanvaarding van de ander. Dat gaat volgens Furet wel in tegen de natuurlijke impuls van

ons mensen om gevangenen uit te stoten en te verwerpen. Die aanvaarding vraagt dus om een bekering. De basis daarvoor is het geloof dat een mens vrij is, omdat God hem vrijspreekt. In dat geloof is de verbinding met de gevangene als medegevangene gefundeerd. Zo bezien is de verbinding met de (ex-)gedetineerde dan niet iets wat erbij komt, waar een kerk uit bepaalde overwegingen voor kan kiezen, maar het is een gegeven dat voorafgaat aan en bepalend is voor het kerkzijn. Maar dat is volgens Firet wel een leerproces. In de kerkelijke gemeente zou een gemeentegroep of werkgroep zich hiermee bezig kunnen houden. Bij de besluitvorming in een gemeente of parochie om een Kerk met Stip te worden zou de vraag centraal moeten staan of de geloofsgemeenschap dit leerproces wil aangaan.

b. Wat ons onderzoek echter duidelijk maakt is dat de verbinding met gevangenen wel een noodzakelijke, maar geen voldoende voorwaarde is voor het goed functioneren van de nazorg in een kerk met stip. Er is op het niveau van de verbindingen *binnen* de geloofsgemeenschap een voortgaand leerproces nodig. Uit het onderzoek naar het functioneren van protestantse kerken met stip uit 2013 bleek dat in veel gevallen de vrijwilligers de betrokkenheid van kerkenraad en predikant misten. Slechts door een van de elf geïnterviewde gemeenten werd melding gemaakt van een structureel overleg tussen predikant, vrijwilligers en andere betrokkenen. Ander onderzoek laat zien dat er binnen de geloofsgemeenschappen vaker geen structurele, georganiseerde communicatie plaats vindt tussen de vrijwilligers en anderen (onder wie predikant en kerkenraad of kerkbestuur).

Een eerste vraag is daarom hoe het werk van de (na)zorg vrijwilligers in de kerken met stip is ingebed in (de organisatie van) het gemeentelven. Daarbij gaat het vooral om de vraag hoe de communicatie tussen de betrokkenen vorm krijgt. Dat is een voortgaand leerproces, omdat er steeds weer nieuwe mensen bij betrokken raken en er steeds weer nieuwe onderwerpen de aandacht vragen. In ons onderzoek hebben we vier thema's gevonden die de lerende kerk kenmerken. Allereerst de erkenning van verschillen en het expliciet benoemen ervan. Dat laatste is nodig voor de bewustwording onder alle betrokkenen en voor het op gang brengen van een bezinning op de vraag hoe de geloofsgemeenschap concreet en realistisch rekening houdt met deze verschillen. Van belang is dat alle betrokkenen, in dit geval dus ook de mensen met een detentie-ervaring, aan de bezinning kunnen deelnemen, dat hun stem en opvatting worden gehoord en in de besluitvorming worden recht gedaan. En dat allen op een adequate manier worden geïnformeerd over die besluitvorming. In de tweede plaats moeten er binnen de geloofsgemeenschap dan gevarieerde expressiemogelijkheden zijn voor de onderscheiden deelnemers. Om het risico te voorkomen dat er een eilandrijk ontstaat, is het in de derde plaats nodig dat er verbindingen worden gelegd en onderhouden tussen de verschillende betrokkenen binnen de gemeente. Te denken valt aan contact tussen een kerkbestuur en de vrijwilligers in een gevangenis, maar dit moet dan ook gedeeld worden met andere leden van de geloofsgemeenschap om het leerrendement te vergroten. In de vierde plaats moet er binnen de geloofsgemeenschap blijvend gewerkt worden aan draagvlak om mensen met detentie-ervaring en andere 'gemarginaliseerden' een plek te bieden. Daarvoor is ook een politiek beleid vereist om als geloofsgemeenschap in het publieke domein op te komen voor en stem te geven aan de mensen in deze doelgroep. Juist deze concrete en politieke bijdrage aan de sociale samenhang in kerk en samenleving en aan het verbeteren van het leven van mensen 'in de marge' van de maatschappij draagt bij aan het leerproces van de geloofsgemeenschap.

c. Naast de twee genoemde niveaus van communicatie met (gevangenen) en binnen (de geloofsgemeenschap) bevestigt ons onderzoek dat nog een derde niveau onmisbaar is: de communicatie *tussen* de verschillende partijen in het nazorgnetwerk. Een van de redenen is dat mensen die uit de gevangenis komen ondersteuning behoeven op meerdere leefgebieden. Dit gegeven vormde de aanleiding voor het project van het Justitiepastaat, Exodus, Kerken met Stip en

Kerken in Actie dat in 2011 van start ging onder de titel 'Verbinden en Versterken'. De nadruk in dat project lag op het intensiveren van de relaties en activiteiten van bestaande diaconale structuren, maatschappelijke organisaties en gemeentelijke overheid. Een van de leerpunten van het project is het belang van een netwerkgerichte benadering van de nazorg en met het oog daarop van het bouwen aan een goede structurele organisatie. Daarbij kan vaak gebruik gemaakt worden van al bestaande interkerkelijke diaconale structuren.

Ons onderzoek laat echter zien dat de betrokkenen bij de kerkelijke nazorg niet altijd voldoende besef hebben van het belang van de inbedding van het werk van de vrijwilligers in een breder structureel georganiseerd overleg. En dat de communicatie tussen de betrokken partijen veelal ontbreekt, onder andere doordat men door gebrek aan structuur onvoldoende op de hoogte is van wie er bij de nazorg betrokken zijn en wat zij doen. Gebrek aan menskracht en huiver voor de vergadercultuur worden dan vaak terecht als argument genoemd. Het kan dan helpen wanneer voor een meer persoonlijke benadering wordt gekozen die ruimte biedt om bestaande contacten communicatief te versterken zonder dat dit meer tijd hoeft te kosten. De kerkvrijwilliger treedt dan op als ambassadeur.

Onderzoek van Herman Noordegraaf maakt duidelijk dat in het kader van de Wmo veel diaconieën al geleerd hebben om effectiever samen te werken met andere groepen en organisaties en de weg te vinden naar de loketten van de gemeentelijke overheid. Van die ervaring kunnen kerken met stip gebruik maken. Een kerk met stip kan ook op dit punt een eenvoudige zelftest doen door enkele vragen te stellen zowel binnen de vrijwilligersgroep als op het niveau van diaconie en kerkenraad/kerkbestuur. Is de lokale diaconie op de hoogte van de activiteiten in het kader van kerk met stip? Is de lokale diaconie betrokken bij interkerkelijke samenwerking? Welke verbindingen onderhoudt de diaconie, al of niet in interkerkelijk verband, met andere groepen en organisaties, dan wel met gemeentelijke instellingen of het Veiligheidshuis? Staat de aandacht voor gedetineerden en ex-gedetineerden daarbij ook op de agenda? Hoe actueel is de informatievoorziening op de kerkelijke en diaconale websites ten aanzien van het werk van de lokale kerk met stip?

Op dit punt van samenwerking en communicatie tussen de verschillende partijen in het nazorgnetwerk staat het onderzoek nog in de kinderschoenen. In veel kerken met stip worden goede resultaten geboekt, maar dit is vaak bij andere kerken onvoldoende bekend. De Ontmoetingsdagen en de nieuwsberichten van de landelijke Projectgroep Kerken met Stip voorzien in de behoefte aan informatie. Om de verbinding op dit punt te versterken is daarnaast meer kennis nodig ten aanzien van welke factoren de samenwerking en communicatie bevorderen en welke factoren hierin belemmerend werken. Beschrijvingen van 'goede praktijken' in kerken met stip, bijvoorbeeld in de vorm van casestudies, kunnen helpen om verbindingen te versterken.

Conclusie

In deze tussenbalans van het onderzoek in het kader van het onderzoeksproject van het CJP heb ik drie thema's uitgewerkt die kerken met stip kunnen helpen om als geloofsgemeenschap de verbinding met de doelgroep te versterken. Ik heb de thema's geformuleerd als drie vragen die een Kerk met Stip aan zichzelf kan stellen: hoe inclusief, spiritueel en lerend zijn wij als geloofsgemeenschap in onze relatie met mensen met een detentie-ervaring? Het onderzoek laat zien dat op deze drie thema's geloofsgemeenschappen beter kunnen aansluiten bij de leefwereld van mensen met een detentie-ervaring.

De drie thema's hangen met elkaar samen. Inclusief is een kerk niet door middel van een verklaring in een beleidsplan, maar zij wordt inclusief door een lerende kerk te zijn. Een kerk die in de dagelijkse praktijk van een maaltijd, een inloopochtend, of een kerkdienst leert verschillen waar te nemen en

met respect voor, in solidariteit met, door aanvaarding van en in rechtvaardigheid jegens anderen in hun eigen-aardigheid met hen om te gaan. Omgekeerd vindt het leerproces van de geloofsgemeenschap niet plaats via een lezing over dat onderwerp, maar in de ontmoeting met de vreemde ander tijdens de genoemde en andere dagelijkse praktijken, en in de bezinning op en de communicatie over wat verschil(lig) maakt. Die verschillen komen vrijwilligers en andere gemeenteleden/parochianen op het spoor als ze binnen de geloofsgemeenschap elkaar bevragen op wat het betekent om samen Kerk met Stip te zijn, en als ze de samenwerking zoeken tussen de verschillende partijen in het nazorgnetwerk. Dat leerproces bepaalt de Kerk met Stip in beginsel en uiteindelijk bij de spirituele vraag: wat betekent het om te leven in geschonken vrijheid? Dit gegeven maakt duidelijk dat de verbinding met gevangenen en met mensen die uit de gevangenis terugkeren in de samenleving berust op een ervaring die de tussenmenselijke verbinding overstijgt en draagt. Door in de omgang met de vreemde ander meer en meer een inclusieve kerk te worden, leert een geloofsgemeenschap de existentiële vragen en de spirituele behoeften waar te nemen en te zoeken naar manieren om de spiritualiteit te verwoorden en vorm te geven op een manier die aansluit bij de toenemende diversiteit als gevolg van haar groeiende inclusiviteit.